

1/2019
ročník XVII

Albín Masarik, Alena Mulder

Komunikovanie nádeje v súčasnej evanjelíkálnej kázni

Vlastimil Dufka SJ

Historicko-liturgické aspekty procesiových spevov Eucharistie

Miroslav Karaba

Aplikácia vedeckých výskumných programov na teológiu

Tomáš Jellúš SJ

Hnutie pre manželské páry *Équipes Notre-Dame*
a jeho antropologický model kontextuálnej teológie

Teologický časopis

Fórum pre kresťanský dialóg

Teologická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

ISSN 1336-3395

9 771336 339003 10

Teologická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave Bratislava

1/2019
ročník XVII

Teologický časopis
Fórum pre kresťanský dialóg

Teologický časopis
ročník XVII, 2019, číslo 1

Recenzovaný časopis
Vychádza dvakrát ročne
© Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2019

Vydáva Dobrá kniha
IČO 00 599 051
P. O. Box 26
Štefánikova 44, 917 01 Trnava
pre Teologickú fakultu Trnavskej univerzity

Dátum vydania: jún 2019

Edičná rada:

Marcela Andoková, PhD.
prof. Dr. theol. Gloria Braunsteiner, PhD.
doc. Martin Dojčár, PhD.
prof. S.S.L. Ing. Peter Dubovský SJ, ThD.
doc. ThDr. Sidonia Horňanová, PhD.
doc. Bohdan Hroboň, DPhil.
ThDr. Maria Kardis, PhD.
prof. ThLic. Miloš Lichner SJ, D.Th.
doc. ThDr. Albín Masarik, PhD.

Poradná rada:

Dr. Jamem K. Aitken (University of Cambridge)
Dr. Peter Juhás (University of Münster)
Dr. Brigit Weyel (University of Tübingen)

Šéfredaktor: Dr Jozef Tiňo

Grafická úprava: Ivan Janák

Registrácia MK SR č. 3841/09
ISSN 1336-3395

Teologický časopis

XVII, 2019, 1

Peer-reviewed theological journal

© Theological Faculty of Trnava University, 2019

Published by Dobrá kniha

IČO 00 599 051

P. O. Box 26

Štefánikova 44, 917 01 Trnava

for Theological Faculty of Trnava University

Published: June 2019

Editorial Board:

Marcela Andoková, PhD.

prof. Dr. theol. Gloria Braunsteiner, PhD.

doc. Martin Dojčár, PhD.

prof. S.S.L. Ing. Peter Dubovský SJ, ThD.

doc. ThDr. Sidonia Horňanová, PhD.

doc. Bohdan Hroboň, DPhil.

ThDr. Maria Kardis, PhD.

prof. ThLic. Miloš Lichner SJ, D.Th.

doc. ThDr. Albín Masarik, PhD.

Advisory Board:

Dr. Jamem K. Aitken (University of Cambridge)

Dr. Peter Juhás (University of Münster)

Dr. Brigit Weyel (University of Tübingen)

Editor-in-chief: Dr Jozef Tiňo

Typography: Ivan Janák

Registered: MK SR n. 3841/09

ISSN 1336-3395

Obsah

ČLÁNKY, ŠTÚDIE

Albín Masarik, Alena Mulder

Komunikovanie nádeje v súčasnej evanjelíkálnej kázni 7

Vlastimil Dufka SJ

Historicko-liturgické aspekty procesiových spevov Eucharistie 21

Miroslav Karaba

Aplikácia vedeckých výskumných programov na teológiu 41

Tomáš Jellůš SJ

Hnutie pre manželské páry *Équipes Notre-Dame*
a jeho antropologický model kontextuálnej teológie 53

Contents

ARTICLES

Albin Masarik, Alena Mulder

Communicating Hope in the Contemporary Evangelical Sermon 7

Vlastimil Dufka SJ

Historical-liturgical aspects of the processional chants of the Eucharist . . . 21

Miroslav Karaba

The Application of Scientific Research Programs to Theology 41

Tomáš Jellůš SJ

Movement for christian couples *Équipes Notre-Dame*
and its anthropological model of a contextual theology 53

Historicko-liturgické aspekty procesiových spevov Eucharistie

Vlastimil Dufka SJ

Historical-liturgical aspects of the processional chants of the Eucharist

The Vatican II states that the liturgical music “forms a necessary or integral part of the solemn liturgy” (*Sacrosanctum concilium*, # 112), and that the celebration of the Eucharist „is the fount and apex of the whole Christian life“ (*Lumen gentium*, # 11). Liturgical music has different functions in the celebration of the Eucharist. A specific function belongs to processional chants, which accompany the procession at the beginning of the celebration (*introit*), the procession with gifts (*cantus ad offertorium*) and the communion procession (*communio*). This article analyses processional chants from the historical perspective as well as from the point of view of the contemporary church legislation. The article also reflects the situation of the liturgical music in Slovakia and indicates some ways for its development.

Keywords: Eucharist, liturgical music, processional chant, entrance chant (*introit*), offertory chant (*cantus ad offertorium*), communion chant (*communio*)

Eucharistia je „prameňom a vrcholom celého kresťanského života“¹ a je sviatosťou jednoty, kde sa formuje spoločenstvo medzi Bohom a človekom, ako aj medzi veriacimi navzájom. Bez Eucharistie si teda nemožno predstaviť rozvinutie autentického kresťanského a cirkevného života. Slávenie Eucharistie však má svoju „reč“, ktorej súčasťou je ohlasovanie Božieho slova a rituálne úkony, symboly atď. Neodmysliteľnou súčasťou slávenia Eucharistie je aj hudba, ako o nej hovorí 112. článok konštitúcie o posvätnnej liturgii *Sacrosanctum concilium*: „Hudobná tradícia všeobecnej Cirkvi je poklad neoceniteľnej hodnoty. Vyniká nad ostatné umelecké prejavy najmä preto, lebo ako posvätný spev spojený so slovami je potrebnou alebo integrálnou súčasťou slávnostnej liturgie.“²

---

¹ DRUHÝ Vatikánsky koncil: *Lumen gentium*, dogmatická konštitúcia o Cirkvi, čl. 11. In: DOKUMENTY DRUHÉHO Vatikánskeho koncilu. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2008, s. 73.

² DRUHÝ Vatikánsky koncil: *Sacrosanctum concilium*, čl. 112. In: DOKUMENTY DRUHÉHO Vatikánskeho koncilu. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2008, s. 195.

Pre poznanie tejto „hudobnej reči liturgie“ je nevyhnutné poznanie jej historických aspektov, ako aj jej súčasnej legislatívy, ktorá nám môže otvoriť cesty pre lepšie porozumenie ďalšieho rozvoja tohto „pokladu neoceniteľnej hodnoty.“

Cieľom tejto štúdie je prehĺbenie poznania troch spevov, ktoré sú súčasťou slávenia Eucharistie a ktoré sa viažu na procesie veriacich. Preto ich voláme procesiovými spevmi. Ide o úvodný spev (*introit*), spev pri príprave obetných darov (*cantus ad offertorium*) a spev počas svätého prijímania (*communio*). Každému zo spomínaných spevov sa budeme venovať z hľadiska historického kontextu, ako aj z pohľadu súčasnej praxe s osobitným prihliadnutím na usmernenia *Všeobecných smerníc Rímskeho misála*.³

ÚVODNÝ SPEV (*INTROIT*)

Spevy prvých kresťanských spoločenstiev, ktorých základným prameňom boli predovšetkým žalmy, boli uvádzané najmä antifonálnym,⁴ teda striedavým spôsobom, kde sa striedali dva zbory alebo dve časti spoločenstva. Prvým miestom, kde sa antifonálny prednes začal kultivovať, bola Antiochia. Od starobylých čias bola pre antifonálny spev charakteristická melódia, ktorá predchádzala spevu žalmu. Táto melódia, ktorú nazývame antifóna, pozostávala obyčajne z jedného verša žalmu alebo iného, zvyčajne biblického textu.⁵ Spevom antifóny sa uviedla melódia žalmu. Podľa J. A. Jugmanna tento predspevaný verš zrejme vznikol z hudobných požiadaviek: v antickej hudbe sa hudobnými nástrojmi uvádzali melódie aj preto, aby mohlo dôjsť k zjednoteniu a zladeniu následného jednoglasného spevu. Keďže hudobné nástroje boli spočiatku pokladané za pohanské, nemohli sa používať v kresťanskej bohoslužbe a boli zakázané. Úlohu uvedenia melódie teda musel prevziať ľudský hlas.⁶

Antifonálny spev bol v Ríme uvedený pápežom Celestínom I. († 432 Rím) ako introit, teda ako úvodný spev eucharistického slávenia. Pápežovi Celestínovi I. sa pripisuje autorstvo *Liber Pontificalis*,⁷ kde nachádzame najstarší odkaz

³ Pre uvedenie tretieho vydania Všeobecných smerníc Rímskeho misála budem používať skratku VSRM³. V štúdiu budem používať text VSRM³, ktorý bol schválený na 86. plenárnom zasadnutí KBS (6.2. – 7.2.2017).

⁴ *Antifónéo*, gr. = odpovedať (nahlas); hovoriť niečo ako odpoveď; odpovedať niekomu.

⁵ Antifóna, ktorá pozostávala z jedného verša žalmu, ktorý za antifónou nasledoval, sa nazývala *regularis*. V prípade, že text antifón nevychádzal zo žalmu, ktorý nasledoval za antifónou, vtedy sa takéto antifóny nazývali *irregulares*.

⁶ Porov. JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (I. Band). Wien : Herder, 1949, s. 399.

⁷ Porov. RAINOLDI, F.: *Psallite sapienter: Note storico liturgiche e riflessioni pastorali sui canti della messa e della liturgia delle ore*. Roma : C.L.V.-Edizioni liturgiche, 1999, s. 103.

na spev žalmu introitu.⁸ Vstupná antifóna sa v liturgii udomácnila najmä s rozvojom *scholy cantorum* v rokoch 490 – 530.⁹ Pred týmto obdobím sa slávenie Eucharistie začínalo pozdravom predsedajúceho kňaza a čítaniami, ako o tom svedčí sv. Augustín vo svojom diele *De Civitate Dei* (XXII, 8), kde opisuje Veľkonočné ráno v roku 426: „Vybrali sme sa do kostola preplneného ľuďmi a burácajúceho výkrikmi: ‚Bohu vďaka! Bohu chvála!‘ Nebolo tam takého človeka, čo by nebol chválil Boha svojím hlasom. Keď som pozdravil zhromaždený ľud, ozývali sa ešte hlasnejšie výkriky. Napokon sa všetci utišili a začali sme čítať zvyčajný odsek zo Svätého písma.“¹⁰

Ako bolo už vyššie naznačené, základným prameňom textov na spevy slávenia Eucharistie boli predovšetkým žalmy.¹¹ *Introitus*, ktorý pozostával z antifóny, žalmu a doxológie, mal funkciu procesiového spevu. Dĺžka trvania spevu závisela od dĺžky trvania procesie.¹² Spev introitu prednášala *schola cantorum*, teda školení speváci, nie zhromaždené spoločenstvo veriacich.¹³ *Schola* bola rozdelená na dva zbory, ktoré sa striedali po každom verši.

Zreteľné svedectvo o úvodnom speve podáva *Ordo Romanus Primus* (OR I), zostavený za pontifikátu pápeža Sergiusa I. (687 – 701). V tomto prvom opise pápežskej omše na Veľkonočnú nedeľu je *introitus* zjavne spevom *scholy*. Keď bol pápež pripravený na slávenie Eucharistie, dal znamenie príslušnému klerikovi (tzv. *quartus scholae*), ktorý ukázal vedúcemu scholy, že môže začať spievať. Schola, ktorá nebola súčasťou procesie, pozostávala z mužov a chlapcov, ktorí boli zoradení v dvoch radoch. Po uvedení antifóny bol prednesený žalm antifonálnym spôsobom. Keď pápež

⁸ Porov. RAFFA, V.: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*. Roma : C.L.V-Edizioni liturgiche (100), 2003, s. 248.

⁹ Porov. RAINOLDI, F.: *Psallite sapienter: Note storico liturgiche e riflessioni pastorali sui canti della messa e della liturgia delle ore*, s. 103.

¹⁰ SV. AUGUSTÍN: *Boží štát* (22:8), II. zväzok. Trnava : Spolok svätého Vojtecha; Bratislava/LÚČ, 2005, s. 383. Pôvodný latinský text (22,8,67): „Procedimus ad populum, plena erat ecclesia, personabat vocibus gaudiorum: Deo gratias, Deo laudes nemine tacente hinc atque inde clamantium. Salutauit populum, et rursus eadem ferventiore voce clamabant. Facto tandem silentio scripturarum divinarum sunt lecta sollemnina.“ In: <http://www.monumenta.ch/latein/text.php?table=Augustinus&rumpfid=Augustinus,%20De%20Civitate%20Dei,%20Liber%2022,%20%20%20&nf=1> (cit. 15.4. 2019).

¹¹ Otcem hymnických spevov na západe je sv. Ambróz. Jeho hymny však spočiatku neboli používané v kontexte slávenia Eucharistie.

¹² Porov. RAFFA, V.: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*, s. 248.

¹³ O aktívnej účasti veriacich na speve *propria* hovorí inštrukcia *Musicam sacram* nasledovne: „Je užitočné, keď sa zhromaždenie veriacich podľa možnosti zúčastní na spevoch *propria*, a to ľahšími odpoveďami alebo inými vhodnými nápevmi.“ (POSVÁTNA KONGREGÁCIA OBRADOV: *Musicam sacram*. Inštrukcia Rady a Posvätej kongregácie obradov o posvätej hudbe v liturgii, čl. 33. In: *Liturgia*, roč. II, č. 2 – 3, 1992, s. 119.)

s asistenciou prišiel pred oltár, pozdravil bozkom pokoja svoju asistenciu a dal znamenie schole, aby spievala *Gloria Patri*, teda doxológiu. Pri slovách *sicut erat* diakoni vstali a pobozkali oltár. Pápež zostával na kolenách, kým neodznelo opakovanie verša („usque ad repetitionem versus“), čím sa myslelo zopakovanie antifóny.¹⁴ Jungmann usudzuje, že v období 7. storočia sa v Ríme nespievala antifóna po každom jednotlivom verši. Opakovanie antifóny po každom verši sa udomácnilo pravdepodobne až pod vplyvom Franskej ríše a galikánskej tradície.¹⁵

Najstaršie rukopisy liturgických kníh na spev v rímskom obrade, ktoré sa nazývajú *Antifonáriá*, pochádzajúce z obdobia okolo roku 800, neudávajú skrakovania žalmov. Na prelome tisícročia boli uvádzané znaky, kedy sa má spev žalmov ukončiť doxológiou *Gloria Patri* alebo sa uvádza napríklad druhý verš, ktorým sa má spev žalmov ukončiť. Jednou z príčin skrakovania textov žalmov bol aj postupný rozvoj jednohlasného spevu. Spev samotnej antifóny a jej opakovanie zaberalo totiž pomerne dlhý čas. Postupným skrakováním vstupnej procesie a uvedením čoraz rozsiahlejších trópov¹⁶ bol žalm zredukovaný na jeden verš, za ktorým nasledovala doxológia *Gloria Patri* a opäť antifóna. Antifóna slúžila iba na orámčovanie spevu. *Introitus* tak postupne začal strácať charakter procesiového spevu.¹⁷

Na základe rubriky z *Ordo Missae* pápežskej kúrie z 13. storočia, kedy sa už praktizovalo aj súkromné slávenie Eucharistie, sa dozvedáme, že text introitu bol prečítaný („perlegit introitum cum ministris“) po tom, čo pápež inezoval oltár.¹⁸ Na tomto mieste teda niet zmienky o pôvodnom procesiovom charaktere úvodného spevu, hoci Wiliam Durand (1230 – 1296) vo svojom *Rationale* (IV, 6) potvrdzuje starobylú tradíciu spevu počas procesie celebranta od sakristie k oltáru.¹⁹

V 16. storočí verše žalmov a *Gloria Patri* boli často spracované polyfonicky. Okrem spevu sa v rámci úvodu ku sláveniu Eucharistie rozvíjala organová prax

¹⁴ Porov. GRIFFITHS, A. (ed.): *Ordo Romanus Primus. Latin Text and Translation with Introduction and Notes*. Norfolk : Joint Liturgical Studies (JLS) 73, 2012, č. 42 – 50, s. 38 – 40.

¹⁵ Porov. Porov. JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (I. Band), s. 401.

¹⁶ Trópus je text, ktorý sa v liturgii vkladal pod rozsiahlejšiu, melizmatickú melódiu. Pápež Pius V. v Rímskom misáli (1570) eliminoval všetky trópy.

¹⁷ Porov. RAINOLDI, F.: *Psallite sapienter: Note storico liturgiche e riflessioni pastorali sui canti della messa e della liturgia delle ore*, s. 106.

¹⁸ Porov. RAFFA, V.: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*, s. 249, pozn. 45.

¹⁹ Porov. RAFFA, V.: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*, s. 249, pozn. 46.

alternatim,²⁰ ktorá spočiatku zdôrazňovala *cantus firmus*, neskôr sa však postupne od neho vzdalovala. *Coeremoniale Episcoporum* z roku 1600 umožňuje hru organu počas vstupnej procesie, kedy úvodný spev začal až vtedy, keď sprievod prišiel k oltáru.²¹ Tieto aspekty tiež prispeli k tomu, že zo žalmu úvodného spevu bol napokon uvedený iba jeden verš.

Hoci po Tridentskom koncile prebehli viaceré snahy o reformu v oblasti liturgie a hudby, radikálnu zmenu priniesol až Druhý vatikánsky koncil. Liturgická reforma po Druhom vatikánskom koncile nariadila úpravu omšového poriadku, a teda aj tých častí, ktoré sa týkajú liturgického spevu. Osobitný dôraz koncil kládol na aktívnu účasť veriacich na liturgických sláveniach: „Omšový poriadok sa má upraviť tak, aby jasnejšie vynikol vlastný význam jednotlivých častí a ich vzájomný súvis a aby sa uľahčila nábožná a aktívna účasť veriacich.“²² Aj *Všeobecné smernice Rímskeho misála*, keď uvádzajú jednotlivé časti svätej omše, v súvislosti s úvodnými obradmi upriamujú pozornosť na zhromaždené spoločenstvo a hovoria, že úlohou úvodných obradov „je vytvoriť spoločenstvo zo zhromaždených veriacich a správne ich pripraviť na počúvanie Božieho slova a na dôstojné slávenie Eucharistie.“²³ Úvodný spev, ktorý je súčasťou úvodných obradov, je prvým komunitným rituálnym úkonom liturgického spoločenstva.²⁴ VSRM³ vo svojich článkoch 47, 48 a 121 stručne naznačujú funkciu a povahu tohto spevu, jeho spôsob prednesu a jeho základné textové východiskové pramene:

„Keď sa ľud zišiel a prichádza kňaz s diakonom a posluhujúcimi, začína sa spievať úvodný spev. Tento spev otvára slávenie bohoslužby, utužuje jednotu zhromaždených, ich myseľ uvádza do tajomstva liturgického obdobia alebo slávnosti a sprevádza prichádzajúceho kňaza a jeho asistenciu.“²⁵

„Úvodný spev spieva zbor spevákov striedavo s ľudom alebo kantor s ľudom, alebo sám ľud, alebo sám zbor. Možno spievať antifónu s príslušným žalmom z Rímskeho graduála alebo z Jednoduchého graduála, alebo to môže byť aj iný spev primeraný posvätnému úkonu, liturgickej povahe dňa alebo

²⁰ Prax *alternatim* spočívala v tom, že sa liturgický spev scholy striedal s hrou organu. Táto prax sa používala aj v rámci spevov ordinária.

²¹ TRIACCA, A. M. – SODI, M. (ed.): *Coeremoniale episcoporum*. Lib II, kap. VIII. Editio Princeps (1600). Città del Vaticano : Libreria editrice Vaticana, 2000, s. 166 – 167. In: RAFFA, V.: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*, s. 249.

²² DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL: *Sacrosanctum concilium*, čl. 50, s. 179.

²³ VSRM³, čl. 47.

²⁴ Porov. GELINEAU, J.: *Les chants de la messe dans leur enracinement rituel*. Paris : Les éditions de CERF, 2001, s. 38.

²⁵ VSRM³, čl. 47.

obdobia.²⁶ Text tohto spevu nech je schválený konferenciou biskupov. Ak sa úvodný spev nespieva, recitujú antifónu uvedenú v misáli buď veriaci, alebo niektorí z nich, alebo lektor, alebo ak to nie je možné, recituje ju sám kňaz, ktorý ju môže upraviť aj na spôsob úvodného povzbudenia (porov. č. 31).²⁷

„Keď sprievod kráča k oltáru, spieva sa úvodný spev (porov. č. 47 – 48).“²⁸

Hoci tieto články VSRM³ iba stručne charakterizujú úvodný spev, rozoberme si podrobnejšie ich jednotlivé aspekty. Hneď v úvode 47. článku VSRM³ naznačujú dôležitú úlohu veriacich počas eucharistického slávenia: „keď sa ľud zišiel...“ Na rozdiel od Rímskeho misála z roku 1570, ktorého *Ritus servandus* poskytuje usmernenia iba pre liturgických služobníkov, VSRM³ upriamujú pozornosť na prítomnosť liturgického zhromaždenia. Philippe Robert vo svojej knihe *Spievať liturgiu (Chanter la liturgie)* uvádza citát Josepha Gelineau, ktorý charakterizuje úvodný spev nasledovne: „Úvodný spev je komunitným a slávnostným gestom, v ktorom sa zhromaždenie spája, vytvára telo a začína sláviť skrze to, čo koná. Zhromaždenie sa prezentuje pred Bohom cez to, čo hovorí.“²⁹ V úvodnom speve si zhromaždené spoločenstvo uvedomuje *svoju identitu* pokrstených členov Cirkvi, bratov a sestier v Kristovi.

47. článok VSRM³ uvádza štyri základné funkcie úvodného spevu:

1. otvára slávenie bohoslužby,
2. utužuje jednotu zhromaždených,
3. myseľ ľudu uvádza do tajomstva liturgického obdobia alebo slávnosti,
4. sprevádza prichádzajúceho kňaza a jeho asistenciu.

Požiadavky týchto štyroch aspektov úvodného spevu môžu v praxi vytvárať určité dynamické napätie, lebo intenzita ich prítomnosti môže byť rozdielna. Napríklad niektoré spevy môžu vhodne otvoriť slávenie bohoslužby, ale menej výrazne uvedú do tajomstva liturgického obdobia či slávenia; alebo v snahe o to, aby spev lepšie upevnil jednotu veriacich, trvá dlhšie, ako je potrebné pre sprevádzanie prichádzajúceho kňaza a jeho asistencie atď.

²⁶ Porov. JÁN PAVOL II.: Apoštolský list *Dies Domini*, 31. mája 1998, č. 50: AAS 90 (1998), s. 745. Slovenské vydanie: JÁN PAVOL II.: *Deň Pána*. Apoštolský list o svätení nedele. Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco, 1998.

²⁷ VSRM³, čl. 48.

²⁸ VSRM³, čl. 121.

²⁹ „Un chant d'ouverture est un geste communautaire et festif où l'assemblée se noue, prend corps, commence à célébrer par ce qu'elle fait. Elle se situe devant Dieu par qu'elle dit.“ (ROBERT, Ph.: *Chanter la liturgie*. Paris : Les Editions de l'Atelier/Les Editions Ouvrières, 2000, s. 28.)

48. článok VSRM³ poukazuje na štyri spôsoby uvedenia úvodného spevu. Dva z nich sa týkajú striedavého spevu (medzi zborom a ľudom alebo medzi spevákom a ľudom) a dva z nich sú bez alternácie (spev samotného ľudu alebo samotného zboru). Už zo samotného uvedenia možností spievania je zjavný dôraz na spev ľudu. Spev zboru bez zapojenia ľudu je poslednou alternatívou. Okrem toho je dobré všimnúť si, že 48. článok nepočíta s možnosťou uvedenia sólového spevu (bez striedania z ľudom) alebo s čisto inštrumentálnou hudbou bez spevu. V pozadí tohto článku rezonuje 40. článok VSRM³, ktorý zdôrazňuje a vysoko hodnotí spev zhromaždeného ľudu. Okrem zdôraznenia dôležitosti spevu, ktorý má byť prispôbený jednotlivým národom a tiež jednotlivým liturgickým zhromaždeniam, 40. článok VSRM³ udáva prvé miesto spevu liturgických služobníkov, najmä tých častí slávenia Eucharistie, kde služobníci vstupujú do dialógu s ľudom alebo kde majú spievať spolu s ľudom:

„Nech sa teda *vysoko hodnotí spev pri slávení omše* s prihliadaním na svojráz národov a na schopnosti jednotlivých liturgických zhromaždení. Hoci nie je záväzné, napr. vo feriálnych omšiach, spievať vždy všetky texty určené na spev, treba dbať na to, aby sa nevynechával spev služobníkov a ľudu v sláveniach, ktoré sa konajú v nedele a v prikázané sviatky.

Pri výbere textov, ktoré sa majú skutočne spievať, treba dať prednosť tým, ktoré sú dôležitejšie, a najmä tým, *ktoré má spievať kňaz alebo diakon, či lektor a na ktoré odpovedá ľud, alebo ktoré má predniesť kňaz spolu s ľudom.*³⁰

Okrem spôsobu prednesu 48. článok VSRM³ hovorí o možných prameňoch, z ktorých úvodný spev môže čerpať. Ako prvú možnosť udáva použitie antifóny so žalmom z Rímskeho graduálu, *Graduale Romanum*.³¹ Ďalšou možnosťou je použitie Jednoduchého graduálu, *Graduale simplex*.³² Obidva graduály sú pre bežných hudobníkov vo farnostiach na Slovensku pomerne neznáme. Použitie Rímskeho graduálu predpokladá školených spevákov alebo scholu. Vzhľadom k náročnosti antifón, uvedených v tomto graduáli, nemožno predpokladať, že by sa do jeho spevu zapojilo zhromaždenie. Na rozdiel od Rímskeho graduálu, Jednoduchý graduál obsahuje jednoduchšie a kratšie antifóny s väčším množstvom veršov žalmov. Jednoduchý graduál ponúka menej spevov, ktoré sa však môžu častejšie opakovať v priebehu určitého obdobia. Na-

³⁰ VSRM³, čl. 40. Porov. POSVÄTNÁ KONGREGÁCIA OBRADOV: Inštrukcia *Musicam sacram*, 5. marca 1967, č. 7, 16: AAS 59 (1967), s. 302, 305.

³¹ *Graduale Romanum. Graduale sacrosanctae Romanae Ecclesiae de tempore et de sanctis*. Solesmis, 1979.

³² *Graduale simplex in usum minorum ecclesiarum*. Città del Vaticano : Libreria editrice Vaticana, 1999².

príklad pre tridsaťštyri týždňov „obdobia cez rok“ Jednoduchý graduál udáva osem možností pre úvodný spev a ďalšie procesiové spevy.³³ Vzhľadom na to, že všetky spevy obidvoch graduálov sú v latinčine, vo farnostiach na Slovensku sa takmer vôbec nepoužívajú. Texty graduálov, najmä na väčšie sviatky, však môžu byť určitým východiskovým materiálom a prameňom pre texty nových kompozícií v národných jazykoch.

Je potrebné spomenúť, že antifóna, ktorá je uvedená v Rímskom misáli, nie je určená na spev, ale na recitáciu v prípade, že sa úvodný spev nespieva. Keďže táto antifóna nie je určená na spev, nie je k nej uvedený verš zo žalmu alebo *Sláva Otcu*.³⁴

VSRM³ vo svojom článku 48 napokon udávajú, že v rámci úvodného spevu možno použiť aj iné spevy, ktoré sú primerané liturgickému dňu alebo liturgickému obdobiu. Na Slovensku majú svoju stáročnú tradíciu hymnické spevy, ako to dosvedčuje prvý katolícky tlačený spevník *Cantus Catholici* z roku 1655.³⁵ Mnohé zo spevov z *Cantus Catholici* sa udomácnili aj v *Jednotnom katolíckom spevníku* (JKS),³⁶ ktorý však najmä z hľadiska textov nie vždy zodpovedá požiadavkám pokoncilovej teológie.

Hoci v súčasnosti je na Slovensku zaužívaný predovšetkým hymnický spev, v rámci úvodného spevu možno použiť aj responzóriový spev. Gelineau zdôrazňuje, že responzóriový spev, teda spev veršov s refrénom, je najľudovejšou a najjednoduchšou formou ľudového spevu,³⁷ ktorý napomáha aktívnu účasť ľudu. Taktiež forma litánií zodpovedá procesiovému charakteru úvodného spevu. V litániách sa krátke aklamácie sólového speváka alebo menšieho počtu spevákov pravidelne striedajú so zvolaním ľudu.³⁸

Akcenty, ktoré pred nás kladú tieto dva články (čl. 47 – 48) VSRM³, v nás vyvolávajú niekoľko praktických otázok, ktoré sa týkajú slovenského prostredia. Hoci povaha úvodného spevu predpokladá, že do úvodného spevu bude predovšetkým zapojený ľud, nezriedka sa stáva, že hlavnými protagonistami tohto spevu sú malé skupinky spevákov, ktorých repertoár spevov nepodporuje aktívnu účasť zhromaždenia. 40. článok VSRM³ naznačuje tiež dôležitosť spevu predsedajúceho, ktorý má napomáhať lepšej účasti ľudu na speve. Jedna z dô-

³³ Porov. *Graduale simplex in usum minorum ecclesiarum*, s. 215 – 252.

³⁴ Porov. AINSLIE, J.: The Entrance Song – Antiphon or hymn? In: *Music and Liturgy*, 348, vol 39, No 1, May 2013, s. 53.

³⁵ Porov. DUFKA, V.: *Il canto sacro del XVII secolo e il Cantus Catholici (1655)*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Collegium Bobolanum, 2019.

³⁶ SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, M. (ed.): *Jednotný katolícky spevník*. Spolok sv. Vojtecha : Trnava, 1937.

³⁷ Porov. GELINEAU, J.: *Les chants de la messe dans leur enracinement rituel*, s. 42.

³⁸ Porov. GELINEAU, J.: *Les chants de la messe dans leur enracinement rituel*, s. 40.

ležitých funkcií úvodného spevu spočíva v tom, že „utužuje jednotu zhromaždených.“³⁹ Podľa Paula Turnera neúčasť veriacich na spoločnom speve môže neúmyselne signalizovať ich vzájomnú nejednotu.⁴⁰ Hoci Eucharistiu možno sláviť aj bez spevu, predsa „je vhodné, aby sa podľa možností, najmä v nedele a prikázané sviatky, konala so spevom.“⁴¹

SPEV PRI PRÍPRAVE OBETNÝCH DAROV (*CANTUS AD OFFERTORIUM*)⁴²

Prvá správa o speve, ktorý sprevádzal sprievod s obetnými darmi, pochádza zo severnej Afriky z čias sv. Augustína (354 – 430).⁴³ Zrejme v tom istom čase bol spev pri príprave obetných darov uvedený aj v Ríme. Hoci pomenovanie *offertorium* označuje predovšetkým rituálny úkon obetovania darov zo strany ľudu a kléru, od 7. storočia sa pod týmto názvom označoval aj spev počas prinášania a prezentovania obetných darov.⁴⁴

Ordo Romanus Primus zo 7. storočia dosvedčuje, že spev, ktorý sprevádzal prinášanie darov, bol ukončený po odovzdaní darov a po tom, čo pápež dal *schole* znak, aby skončila spev.⁴⁵ Nasledovalo ticho, ktoré poukazovalo na za-

³⁹ VSRM³, čl. 47.

⁴⁰ Porov. TURNER, P.: *Let us pray. A Guide to the Rubrics of Sunday Mass*. Collegeville : The Liturgical Press, 2006, s. 36.

⁴¹ VSRM³, čl. 115.

⁴² Pomenovanie tohto spevu nie je jednotné vo VSRM³. Slovenský preklad VSRM³ čl. 37b hovorí o *speve pri príprave obetných darov*, avšak VSRM³ čl. 74 sa vracia k používaniu predkoncilového pomenovania: *spev na obetovanie (cantus ad offertorium)*. Obetovanie v pravom zmysle slova je však súčasťou eucharistickej modlitby, ako na to poukazujú VSRM³ čl. 79f. Viac o tejto problematike pozri: FOLEY, E. – MITCHELL N. D. – PIERCE, J. M. (ed.): *A Commentary on the General Instruction of the Roman Missal*. Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 2007, s. 124. Patrick Regan vo svojom teologickom komentári k *Ordo missae* poukazuje na nejednotnosť v pomenovaní aj v oficiálnych cirkevných dokumentoch. Porov. REGAN, P.: *The preparation of the Gifts. Theology of the Latin Text and Rite*. In: FOLEY, E. (ed.): *A Commentary on the Order of Mass of The Roman Missal*. Collegeville, Minnesota : Liturgical Press, 2011, s. 21 – 212.

⁴³ Porov. AUGUSTINUS, *Retractationes* II, 37 (CSEL 36, 144): „...ut hymni ad altare dicerentur de psalmodum libro sive ante oblationem, sive cum distribuaretur populo, quod fuisset oblatum.“ In: JUNGMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band). Wien : Herder, 1962, s. 36, pozn. 7. Samotný sv. Augustín zaviedol spev ku príprave obetných darov v Hippo.

⁴⁴ Porov. JUNGMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 34, pozn. 1. V niektorých rukopisoch sa tiež používalo pomenovanie *offerenda*.

⁴⁵ „Et pontifex, inclinans se paululum ad altare, respicit scolam et annuit ut sileant.“ (GRIFITHS, A. (ed.): *Ordo Romanus Primus*, n. 85, s. 48.)

čiatok kňazských obetných liturgických úkonov. Koncom stredoveku sa stratil zmysel pre takéto ticho a spev antifóny sa predĺžil až k prefácii.⁴⁶

Podobne ako *introit*, tento spev bol prednášaný *scholou* zvyčajne antifonálnym spôsobom; schola, ktorá pozostávala predovšetkým z kléru, bola rozdelená na dva zbory.⁴⁷ Spev pozostával zo žalmu, pred ktorým bola antifóna nazývaná *antiphona ad offertorium*.⁴⁸ Antifonálny prednes však nebol jedinou formou prednesu *offertoria*. Antifonár z Compiègne (Compendiensis) z 9. storočia nám ponúka výzácny príklad starobylého rímskeho *offertoria*, začínajúceho slovami „Exaltabo te,⁴⁹ ktoré má rezponzóriovú formu:

„Exaltabo te,⁵⁰ Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me. [*Responzórium*.:] Domine clamavi ad te et sanasti me.

V. I. Domine abstraxisti ab inferis animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum.

[*Responzórium*.:] Domine clamavi ad te et sanasti me.]

V. II. Ego autem dixi in mea abundantia non movebor in aeternum Domine in voluntate tua praestitisti decori meo virtutem.

[*Responzórium*.:] Domine clamavi [ad te et sanasti me].⁵¹

V rezponzóriovej podobe sa spev *offertoria* objavoval v knihách omšových spevov od raného stredoveku. Obsahoval jeden až štyri verše, čo záviselo od

⁴⁶ Porov. WITCZAK, M.: The preparation of the Gifts. History of the Latin Text and Rite. In: FOLEY, E. (ed.): *A Commentary on the Order of Mass of The Roman Missal*, s. 202.

⁴⁷ „Der Offertoriumsgesang wird von Anfang an dieselbe antiphonische Anlage besessen haben wie der Gesang zum Introitus: die Schola singt, in zwei Chören abwechselnd, einen Psalm, dem eine Antiphon vorhergeht; der Psalm wechselt von Feier zu Feier und nimmt an Festtagen und zu Festzeiten nach Möglichkeit auf das Kirchenjahr Rücksicht.“ (JUNGMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 36.)

⁴⁸ V porovnaní s *introitom* pri speve *offertoria* sa nespievala doxológia *Gloria Patri*.

⁴⁹ Toto *offertorium* nachádzame tiež v *Graduale Romanum* v rámci 17. nedele v období „cez rok“, kde je uvedený však iba prvý verš. Spomínané *offertorium* je určené tiež pre Popolcovú stredu (*Graduale Romanum*, s. 313, s. 67.)

⁵⁰ Text *offertoria* vychádza zo žalmu 30, 2-4. 7-8, pričom 3. verš sa opakuje ako refrén: „²Budem ťa, Pane, oslavovať, že si ma vyslobodil a že si nedovolil, aby sa moji nepriatelia radovali nado mnou. [R.:] ³Pane, [Bože môj,] k tebe som volal a ty si ma uzdravil. ⁴Pane, vyviedol si ma z ríše zosnulých, navrátil si mi život, aby som nezostúpil do hrobu. [R.:] ⁷Keď som bol v bezpečí, povedal som si: ‚Už nikdy sa nezakolíšem.‘ ⁸Pane, vo svojej priazni si ma obdaril mocou a ctou.“ [R.:]

⁵¹ HESBERT, R. J.: *Antiphonale Missarum Sextuplex*. Rome : Herder, 1935, 37b, s. 51.

dĺžky obetného sprievodu. Tento spev bol obyčajne dlhší ako *introit*. Pri introite bola v sprievode iba asistencia, ale na sprievode s obetnými darmi sa ešte koncom prvého tisícročia zúčastňovala každú nedeľu celá farnosť. Až od 11. storočia je badateľný úpadok nedeľného obetného sprievodu, ktorý sa obmedzil iba na veľké sviatky. S úpadkom obetného sprievodu súviselo vynechávanie veršov pri speve *offertoria*. Tak sa spev postupne redukoval iba na antifónu. V 12. storočí už verše tohto spevu často chýbajú, hoci sa výnimky objavujú do konca stredoveku. Napriek tomu, že sa spev *offertoria* redukoval na antifónu, skladatelia ju často bohato polyfónne spracovávali najmä počas sviatkov. Tak sa antifóna predĺžovala a stala sa spojujúcim článkom s prefáciou.⁵²

VSRM³ vo svojom článku 74 sa k spevu na prípravu obetných darov vyjadrujú iba veľmi stručne:

„Sprievod, v ktorom sa prinášajú obetné dary, sprevádza spev na obetovanie (porov. č. 37, b). Spieva sa aspoň dovtedy, kým sa dary nepoložia na oltár. O tom, ako sa má spievať, platí to isté ako pri úvodnom speve (porov. č. 48). Obrad na obetovanie môže vždy sprevádzať spev, aj keď sa neprinášajú obetné dary.“⁵³

VSRM³ vo svojom článku 74 odporúčajú riadiť sa usmerneniami, ktoré sa týkajú úvodného spevu vo VSRM³ v článku 48. Tento článok sme už analyzovali vyššie, kde sme mohli vnímať dôraz na spev ľudu a na dôležitosť komunitného charakteru úvodného spevu. Usmernenia 48. článku VSRM³ platia v kontexte prípravy obetných darov predovšetkým v zmysle inštrukcií týkajúcich sa spôsobu hudobného prednesu. Rímsky misál k príprave obetných darov však neudáva antifónu,⁵⁴ ako je uvedená pri úvodnom speve. Ak sa počas prípravy obetných darov nespieva alebo neznie inštrumentálna hudba, príprava obetných darov prebieha v tichosti a slová „Benedictus es, Domine, Deus universi“ („Dobrorečíme ti, Bože, Pane svetov...“) kňaz prednáša nahlas. Na rozdiel od *introitu* spev na prípravu obetných darov možno plne nahradiť vhodnou inštrumentálnou hudbou,⁵⁵ prípadne by mohol zaznieť liturgický spev určený pre

⁵² Porov. JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 35.

⁵³ VSRM³, čl. 74.

⁵⁴ Antifóny k príprave obetných darov boli uvedené v misáloch pred Druhým vatikánskym koncilom. Rímsky misál Pavla VI. však antifónu k príprave obetných darov neudáva. (Porov. AINSLIE, J.: *The Entrance Song – Antiphon or hymn?*, s. 52.) Jedinou antifónou s veršami je spev „Kde je láska opravdivá, tam Boh prebýva“ (Ubi caritas), ktorá je súčasťou slávenia večernej omše na pamiatku Pánovej večere, teda na Zelený štvrtok.

⁵⁵ Porov. *Sing to the Lord, Music in Divine Worship*. Washington, D. C. : USCCB Publishing, 2008, čl. 174. Použitie inštrumentálnej hudby v liturgickom slávení bližšie špecifikujú

sólistu. Hoci spev k príprave obetných darov je vo svojej podstave procesiovým spevom, 74. článok hovorí, že „obrad obetovania môže *vždy* sprevádzať spev, *aj keď sa neprinášajú obetné dary*.“⁵⁶ Spev teda nie je neodmysliteľne spájaný iba s procesiou a prinášaním obetných darov. Hoci spomínaný 74. článok VSRM³ hovorí, že spev pri príprave obetných darov sa spieva „aspoň dovtedy, kým sa dary nepoložia na oltár,“ tento spev alebo inštrumentálna hudba zvyčajne pokračuje dlhšie.

Liturgická reforma po Druhom vatikánskom koncile presne nešpecifikuje konkrétne texty, ktoré by mali byť spievané počas prípravy obetných darov. Je zaujímavé, že texty latinských antifón sa explicitne netýkajú Eucharistie, ani nez dôrazňujú chlieb a víno alebo obetovanie. Lawrence J. Johnson vo svojom komentári k štruktúrnym elementom omšového poriadku zdôrazňuje, že texty spevov k príprave obetných darov sa majú vyvarovať témy obetovania, ktorá by nesúvisela s úkonom Krista.⁵⁷ Ježiš Kristus je v kresťanskej liturgii jedinou obetou. Vychádzajúc z *Graduale Romanum*, texty *offertoria*, podobne ako *introitu* alebo *communía*, vychádzajú zo Svätého písma, najmä zo žalmov. Väčšina textov antifón a žalmov spevu k príprave obetných darov nemá vopred dané tematické okruhy. Niektoré texty sa týkajú témy sviatku. Iba malý počet textov má charakter obetovania, napr. „Domine Deus, in simplicitate cordis mei laetus obtuli universa,“⁵⁸ „Reges Tharsis et insulae munera offerent,“⁵⁹ „Hostias et preces tibi Domine laudis offerimus.“⁶⁰

Texty spevov k príprave obetných darov majú obsahovať oslavný alebo ďakovný charakter.

VSRM³ v článku 313: „...V Adventnom období sa organ a iné hudobné nástroje používajú s takou umiernenosťou, ktorá je v súlade s povahou tohto obdobia, aby sa nepredbiehalo plnej radosti Narodenia Pána. Počas Pôstneho obdobia je povolený zvuk organa a iných hudobných nástrojov len na podporu spevu. Výnimkou je nedeľa *Lætare* (Štvrtá pôstna nedeľa), slávnosti a sviatky.“ VSRM³ považujú použitie inštrumentálnej hudby ako „prostriedok“ pre vyjadrenie väčšej radosti. Nazdávam sa však, že inštrumentálna hudba prináša oveľa širšiu výrazovú škálu ako iba radosť. Hudba má veľké výrazové schopnosti aj pre vyjadrenie smútku či pokánia... Primerané a citlivé použitie inštrumentálnej hudby, ktorá by zodpovedala povahe daného liturgického obdobia, môže byť vhodnou súčasťou liturgie počas prípravy obetných darov alebo sv. prijímania.

⁵⁶ VSRM³, čl. 74.

⁵⁷ „To be avoided are texts that speak of offering apart from the action of Christ.“ (JOHNSON, L. J.: *The Mystery of Faith. A study of the Structural Elements of the Order of the Mass*. Washington, D. C. : The Federation of Diocesan Liturgical Commissions, 2017⁵, s. 61.)

⁵⁸ Sviatok posvätenia chrámu (Pane, Bože, v úprimnosti svojho srdca ochotne som obetoval všetko; porov. 1 Krn 29, 17.18), *Graduale Romanum*, s. 401.

⁵⁹ Zjavenie Pána (Králi Taršišu a ostrovov prinesú mu dary; porov. Ž 72, 10.11), *Graduale Romanum*, s. 58.

⁶⁰ Žádušná sv. omša (Tebe, Pane, prinášame obety a modlitby chvály), *Graduale Romanum*, s. 675. „Hostia set preces“ je verš k antifóne „Domine Iesu Christe.“

SPEV POČAS SV. PRIJÍMANIA (*COMMUNIO*)

Spev, ktorý sprevádza sväté prijímanie veriacich, je najstarším procesiovým spevom eucharistického slávenia.⁶¹ Spev počas prijímania, nazývaný tiež *communio*,⁶² bol už od 4. storočia spevom, v ktorom ľud odpovedal antifónou na spev žalmu, ktorý bol prednášaný spevákom. Už sv. Ján Chryzostom (349 – 407) vo svojom výklade k 144. žalmu spomína, že ľud počas prijímania odpovedal veršom: „Oči všetkých sa s dôverou upierajú na teba a ty im dávaš pokrm v pravý čas.“ (Ž 144 /145/, 15).⁶³ Sv. Ambróz (333/340 – 397) vo svojom diele *O tajomstvách* potvrdzuje, že sa počas sv. prijímania uvádzali úryvky zo 42. a 102. žalmu, ale najmä z 23. žalmu:

8.43. „Lud obmytý a zahrnutý týmito vyznačeniami sa potom náhli ku Kristovmu oltáru a hovorí: ‚Pristúpim k Božiemu oltáru, k Bohu, ktorý naplnia moju mladost' radostou.‘⁶⁴ Po vyzlečení rúcha starých chýb a ‚obnovení mladosti ako u orla‘⁶⁵ sa ponáhla pristúpiť k nebeskej hostine. A keď pri príchode vidí pripravený presväty oltár, povie: ‚Prestrel si stôl pred mojimi očami.‘ K takýmto slovám ho privádza Dávid, keď hovorí: ‚Pán je môj pastier, nič mi nebude chýbať, usadil ma na pasienkoch. Priviedol ma k osviežujúcej vode.‘ A ďalej: ‚I keby som mal ísť uprostred tône smrti, nebudem sa báť zlého, lebo ty si so mnou. Tvoj prút a tvoja palica, tie sú mi útechou. Prestrel si stôl pred mojimi očami naprotiveň tým, čo ma sužujú. Polial si mi olejom hlavu a tvojoj opojný kalich je znamenitý.‘⁶⁶

Sv. Ambróz spomína 23. žalm v kontexte svätého prijímania aj vo svojom diele *O sviatostiach*, kde v piatej katechéze vysvetľuje novopokrsteným hlbší zmysel prijímania Kristovho tela:

3. 12. „Prišiel si teda k oltáru a prijal si Kristovo telo. Počúvaj ešte raz, aké sviatosti si získal. Počúvaj slová svätého Dávida. On tieto posvätné tajomstvá v duchu vopred videl, radoval sa a povedal, že už mu nič nechýba.⁶⁷ Prečo? Lebo ten, čo prijme Kristovo telo, nebude naveky hladovať.⁶⁸

⁶¹ Porov.: JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 486.

⁶² V ambroziánskej liturgii sa tento spev nazýva *transitorium* a v hispánskej liturgii *antiphona ad accedentes* (Porov.: RAINOLDI, F.: *Psallite sapienter: Note storico liturgiche e riflessioni pastorali sui canti della messa e della liturgia delle ore*, s. 199, pozn. 25.)

⁶³ Porov. CRISOSTOMUS, *In Ps. 144 expos.* I (PG 55, 464). In: JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 486.

⁶⁴ Ž 42, 4.

⁶⁵ Porov. 102, 5.

⁶⁶ Porov. Ž 23 /22/, 5.1-2. 4-5. SV. AMBRÓZ: *De mysteriis* (VIII, 43). In: SV. AMBRÓZ: *Výklad vyznania viery, o sviatostiach, o tajomstvách*. Trnava : Dobrá kniha, 2017, s. 283.

⁶⁷ Porov. Ž 23, 1.

⁶⁸ Porov. Jn 6, 35.

3. 13. Zakaždým, keď si počul dvadsiaty druhý žalm,⁶⁹ nerozumel si mu. Pozri len, ako ladí s nebeskými tajomstvami. „Pán ma pasie a nič mi nechýba na mieste hojnej potravy, kam ma zaviedol. Zaviedol ma k osviežujúcej vode, dušu mi zachránil. Priviedol ma na cesty spravodlivosti kvôli svojmu menu. Aj keby som mal kráčať stredom tieňa smrti, nebudem sa báť zlého, lebo ty si so mnou. Tvoj prút a tvoja palica, tie ma upokojili.“⁷⁰ Prútom je moc, palicou utrpenie. Čiže večné Božstvo Krista, ale aj jeho telesné utrpenie. Tým prvým stvoril, tým druhým vykúpil. „Rozprestrel si predo mnou stôl naprotiveň tým, čo ma utláčajú. Pomazal si olejom moju hlavu a aký skvelý je tvoj opojný kalich.“⁷¹

3. 14. Prišli ste teda k oltáru a dostali ste Kristovu milosť. Získali ste nebeské tajomstvá...⁷²

Sv. Hieronym (347 – 420) uvádza, že účasť ľudu bola pri speve rezponzória z 33. (34) žalmu, kde bol obľúbené opakovaný text z deviateho verša: „Skúste a presvedčte sa, aký dobrý je Pán; šťastný človek, čo sa utieka k nemu.“ (Ž 33 /34/, 9).⁷³ Tento žalm bol počas prijímania používaný rovnako na kresťanskom východe, ako aj na západe. Sv. Cyril Jeruzalemský ho uvádza vo svojej piatej katechéze⁷⁴ a sv. Ambróz ho tiež spomenul vo svojom diele *O tajomstvách*:

9. 58. „Keď aj Cirkev vidí túto veľkú milosť, povzbudzuje svojich synov a povzbudzuje ich blížnych, aby sa ponáhľali prijať sviatosti slovami: „Jedzte, moji blízki, a pite, opájajte sa, bratia moji.“⁷⁵ Čo máme jesť a čo máme piť, to ti Duch Svätý odhalil na inom mieste skrze Proroka: „Skúste a presvedčte sa, aký dobrý je Pán; blažený muž, čo sa utieka k nemu.“⁷⁶ V tejto sviatosti je Kristus, lebo to je Kristovo telo...“⁷⁷

⁶⁹ Ambróz používa číslovanie žalmov podľa LXX. Podľa hebrejského číslovania ide o 23. žalm.

⁷⁰ Porov. Ž 23, 1-4.

⁷¹ Porov. Ž 23, 5.

⁷² SV. AMBRÓZ: *De sacramentis* (5, 3, 12-14). In: SV. AMBRÓZ: *Výklad vyznania viery, o sviatostiach, o tajomstvách*, s. 213 – 215.

⁷³ „Quotidie coelesti pane saturati dicimus: Gustate et videte quam suavis est Dominus.“ (HIERONYMUS, *In Isaiam comment.* II, 5, 20 (PL 24, 86 D)). In: JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 486. Sv. Hieronym tento verš spomína v súvislosti s prijímaním Eucharistie a spevom žalmistu aj vo svojom liste 71: *Ep.* 71, 6; (PL 22, 672). In: RAFFA, V.: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*, s. 573.

⁷⁴ „Potom slyšíte žalmistu, který vás vybízí Božím napěvem k účasti na svatých tajinách a říká *Okuste a vizte, že Pán je dobrý*. Nepovolujte <však> soud tělesnému hrdlu, ale <pouze> nepochybné víře. Okoušející okuste ne chléb a víno, ale antitypos těla a krve Krista.“ (SV. CYRIL JERUZALÉMSKÝ: *Mystagógické katechese*. /V, 20/ Velehrad : Refugium, 1997, s. 65.

⁷⁵ Porov. Pies 5, 1.

⁷⁶ Porov. Ž 34, 9

⁷⁷ SV. AMBRÓZ: *De mysteriis* (IX, 58). In: SV. AMBRÓZ: *Výklad vyznania viery, o sviatostiach, o tajomstvách*, s. 295.

Sv. Augustín (354 – 430) z 34. žalmu zdôrazňoval 6. verš: „Na neho hľadte a budete žiarit a tvár vám nesčervenie hanbou.“⁷⁸ V Rímskej liturgii sa spev žalmov počas prijímania prednášal antifonálnym spôsobom. Žalm striedavo prenášali dve časti zboru *scholae cantorum*. Antifonálny spôsob spevu počas prijímania bol zavedený za čias sv. Augustína, v 4. storočí v severnej Afrike.

Niektoré východné liturgie používali ako responzórium k spevu na prijímanie zvolanie *Alleluia*. Tak tomu bolo napríklad v spojení so 148. žalmom v arménskej liturgii alebo v spojení so 150. žalmom v koptskej liturgii.⁷⁹ Okrem spomínaných žalmov východné liturgie používali 115. žalm.⁸⁰ Okrem žalmov sa neskôr používali počas spevu na prijímanie aj iné biblické texty.⁸¹

Spočiatku sa na speve prijímania zúčastňovali prijímajúci, neskôr tento spev bol zverený *schole cantorum*, čo súviselo nielen s rozvojom melódií, ale aj s rozširovaním používaných textov. Okrem žalmov sa tak počas liturgie používali aj hymny, ako o tom svedčí napríklad hymnus *Sancti venite, Christi corpus sumite*, ktorý sa nachádza v Bangorskom antifonári⁸² s titulom *Ymnum quando communicarent sacerdotes*.⁸³

Podľa prvého rímskeho *Ordo*, keď pápež začal podávať prijímanie, schola zaintonovala *antiphonam ad communionem*, po nej nasledoval spev žalmu, ktorý sa spieval do konca svätého prijímania. Potom arcidiakon dal znak scholle, aby zaspievala *Gloria Patri*, po ktorej sa ešte raz zopakoval verš (antifóna). Pri tomto antifonálnom prednese žalmu sa striedali arcidiakon a schola can-

⁷⁸ AUGUSTINUS, *Serm.* 225,4 (PL 38, 1098). In: JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 487.

⁷⁹ POROV, JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 488.

⁸⁰ RAINOLDI, F.: *Psallite sapienter: Note storico liturgiche e riflessioni pastorali sui canti della messa e della liturgia delle ore*, s. 200.

⁸¹ POROV, RAFFA, V.: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*, s. 573.

⁸² Bangorský antifonár (*Antiphonarium Benchorensis*) je stredovekým rukopisom z konca 6. storočia, ktorý obsahuje latinské liturgické spevy, používané v opátstve Bangor v dnešnom Severnom Írsku. Je to najstaršia dochovaná liturgická kniha keltského ritu.

⁸³ „Sancti venite, Christi corpus sumite, / sanctum bibentes quo redempti sanguinem. Salvati Christi corpore et sanguine, / a quo refecti laudes dicamus Deo. Hoc sacramento corporis et sanguinis / omnes exuti ab inferni faucibus. Dator salutis Christus, Filius Dei, / mundum salvavit per crucem et sanguinem. Pro universis immolatus Dominus / ipse sacerdos existit et hostia. Lege praeceptum immolari hostias / qua adumbrantur divina mysteria. Lucis indultor et salvator omnium / praeclaram sanctis largitus est gratiam. Accedant omnes pura mente creduli, / sumant aeternam salutis custodiam. Sanctorum custos rector quoque Dominus / vitae perennis largitor credentibus. Caelestem panem dat esurientibus / de fonte vivo praebet sitientibus. Alfa et Omega ipse Christus Dominus / venit, venturus iudicare homines.“ (LODI, E. (ed.): *Enchiridion eucharisticum fontium liturgicorum*. Roma : C.L.V.-Edizioni liturgiche, 1979, s. 1102, n. 2584.)

torum. Spev prijímania mal tú istú štruktúru ako úvodný spev, *introit*, kde po úvodnej antifóne sa antifónálne prednášal žalm. Po skončení žalmu nasledovala doxológia *Gloria Patri*, po ktorej opäť nasledovala antifóna, ako zaznela na začiatku.⁸⁴ Ak sa počas spevu na prijímanie spieval ten istý žalm ako počas introitu, bola uvedená poznámka: *Psalms. ut supra*.⁸⁵

Spev *Agnus Dei*, ktorý bol zavedený do liturgie v 7. storočí ako spev pri lámaní chleba, sa javí už začiatkom deviateho storočia v časti karolínskych prameňov ako spev na prijímanie, alebo aj k bozku pokoja.

Podobne ako to bolo v prípade úvodného spevu, od 10. storočia sa v speve na prijímanie žalm skracoval alebo sa celkom vynechával. Spevom na prijímanie zostala postupne iba antifóna, ktorá dostala názov *Communio*.

V období vrcholného stredoveku výrazne slabla účasť veriacich na svätom prijímaní. Namiesto vstupovania veriacich do Kristovej obety prijímaním Pánovho tela a krvi sa omša pre veriacich stávala tajomstvom Božieho zostupovania, ktoré sa v adorácii z diaľky obdivuje a kontempluje. Keďže ku Eucharistii nepristupovali mnohí veriaci ani na sviatky, postupne sa vytrácal dôvod pre spev prijímania. Frekvencia prijímania Eucharistie sa znížila tak dramaticky, že IV. Lateránsky koncil v roku 1215 bol nútený predpísať povinnosť prijímať Eucharistiu aspoň raz do roka. Vínou na tom neniesla nedostatočná zbožnosť, ako skôr neúmerne prestrašená úcta k sviatosti. Mohli by sme očakávať, že sa spev počas prijímania celkom vytratí, keďže bol určený pre sprevádzanie prijímania veriacich a nie prijímania kňaza. Spev sa však zaradil po kňazovom prijímaní ako určitý symbol prijímania ľudu, ktoré sa malo konať. V ďalšom vývoji sa spev chápal ako poďakovanie, a preto sa aj nazýval *antiphona post communionem* alebo jednoducho *postcommunio*. Z tohto chápania sa napokon dospelo k tomu, že keď sa aj podávalo sväté prijímanie, verš sa intonoval až po skončení prijímania.⁸⁶ V niektorých oblastiach sa do prijímania vsúvali časti chórovej modlitby, teda modlitby z Liturgie hodín.

Základné usmernenia pre procesiový spev počas sv. prijímania po Druhom vatikánskom koncile sú formulované vo VSRM³ v článkoch 86 a 87:

⁸⁴ „Nam, mox ut pontifex coeporit in senatorio communicare, statim scola incipit *antiphonam od communionem* per vices cum subdiaconibus et psallunt usquedum communicato omni populo, annuat pontifex ut dicant ‘Gloria Patri’: et tunc repetito versu quiescunt.“ (GRIFFITHS, A. (ed.): *Ordo Romanus Primus*, n. 117, s. 56 – 57.)

⁸⁵ Porov. JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 489.

⁸⁶ Porov. JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (II. Band), s. 492 – 493.

„Kým kňaz prijíma Sviatosť, začína sa spev na prijímanie. Tento spev má jednotou hlasov vyjadriť duchovnú jednotu prijímajúcich, prejavíť radosť srdca a viac osvetliť „komunitárnu“ povahu sprievodu k prijatiu Eucharistie. Spev pokračuje dokiaľ sa vysluhuje veriacim Sviatosť.⁸⁷ Ak sa má však po prijímaní spievať hymnus, nech sa spev na prijímanie včas zakončí.

Treba dbať na to, aby aj speváci mohli pohodlne prijímať.⁸⁸

„Pre spev na prijímanie sa môže použiť buď antifóna z Rímskeho graduála, buď so žalmom, alebo len sama antifóna, alebo antifóna z Jednoduchého graduála, alebo iný vhodný spev schválený konferenciou biskupov. Spieva buď sám zbor, buď zbor alebo kantor s ľudom.

Ak sa nespieva, môžu recitovať príslušnú antifónu z misála buď všetci veriaci, alebo niektorí z nich, alebo sám lektor. Ak ju nerecituje nikto, sám kňaz ju prednesie po svojom prijímaní, ale pred prijímaním veriacich.⁸⁹

Jedno z prvých odporúčaní VSRM³ v 86. článku sa viaže na komunitný alebo spoločenský charakter sv. prijímania. Napriek tomu, že prijímanie Pána Ježiša pod spôsobom chleba a vína sa dotýka každého veriaceho osobne, predsa tento liturgický úkon má komunitný charakter. Keďže jednota hlasov lepšie vyjadruje aj jednotu prijímajúcich, uprednostňuje sa spev ľudu.

VSRM³ v 87. článku ponúkajú niekoľko možností, kde možno hľadať východiskové pramene pre text tohto spevu. Na prvom mieste je v článku spomenutý Rímsky graduál (*Graduale Romanum*), ktorý obsahuje 163 antifón na prijímanie. Z týchto antifón Rímskeho graduála je 69 žalmových, 67 evanjelioých a 21 ďalších biblických antifón a 6 nebiblických antifón. Hoci článok 87 VSRM³ udáva ako jednu z možností použitie antifóny bez žalmu, v tejto podobe sa na Slovensku používa pomerne zriedkavo. Okrem toho zhudobnené slovenské preklady antifón (ak by k nim nebol priložený vhodný žalm alebo iný text), by zrejme nekorešpondovali s dĺžkou trvania sv. prijímania.

Východiskovými námetmi pre spev na prijímanie sú texty, ktoré vyjadrujú radosť, úžas, jednotu, vďačnosť a chválu. V zhode so starobyľou tradíciou Rímskej liturgie sa spev na prijímanie môže vracieť k témam čítania z evanjelia z daného dňa. Samotný liturgický úkon a porozumenie jeho liturgicko-teologického kontextu je dôležitým prameňom pre text spevu na prijímanie.⁹⁰ Prirodze-

⁸⁷ POROV. POSVÄTNÁ KONGREGÁCIA PRE SVIATOSTI A BOŽÍ KULT: Inštrukcia *Inaestimabile donum*, 3. apríla 1980, č. 17: AAS 72 (1980), s. 338.

⁸⁸ VSRM³, čl. 86.

⁸⁹ VSRM³, čl. 87.

⁹⁰ Porov. *Sing to the Lord. Music in Divine Worship*, čl. 191, s. 55.

ne, že pri výbere spevu je potrebné, aby sa zohľadnil duch daného liturgického obdobia.

Hoci na Slovensku je výraznejšie zaužívaný najmä hymnický spev, ktorý vychádza z tradície spevov z JKS, práve cez sväté prijímanie by boli vhodnejšie spevy s krátkymi responzóriami alebo antifónami, do ktorých by sa ľud mohol ľahko zapojiť svojím spevom. Responzóriový spev napomáha aktívnejšej účasti veriacich na speve. To platí najmä počas procesie k svätému prijímaniu, kedy si ľudia so sebou zvyčajne nenosia modliace knižky alebo spevníky, aby sa mohli zapojiť do spevov, ktoré obsahujú obsiahlejšie texty. Z hľadiska lepšej účasti veriacich na speve je vhodnejšie, aby sa počas prijímania nestriedalo príliš veľké množstvo spevov alebo responzórií, aby si ich ľudia mohli lepšie zapamätať častejším používaním.⁹¹

V prípade, že sv. prijímanie trvá dlhšie, je vhodné striedanie spevu ľudu so spevom zboru alebo sólistu. Počas svätého prijímania môže zaznieť aj vhodné vybratá inštrumentálna hudba.⁹²

V historickej časti tejto štúdie sme poukázali na bohatstvo textov žalmov, ktoré boli spájané s účasťou na eucharistickej hostine. Boli to najmä žalmy 23 (22), 34 (33) atď. Tieto žalmy, ako aj ďalšie spevy, ktoré vyjadrujú radosť z účasti na eucharistickej hostine, môžu vhodne obohatiť repertoár spevov.

Dôležitým aspektom spevu na prijímanie je jeho *procesiový charakter*. Spevy počas prijímania svojím charakterom nie sú adoračnými spevmi.⁹³ Podľa Paula Turnera adoračné spevy nie sú vhodné počas svätého prijímania, lebo oslabujú „komunitárnu povahu sprievodu k prijatiu Eucharistie,“ ktorá je zdôraznená vo VSRM³ v článku 86.⁹⁴ Spevy počas prijímania majú viesť k plnšej účasti na živote Pána Ježiša a k hlbšiemu porozumeniu sv. prijímania. Spevy tak otvárajú hlbší zmysel poslania, ktoré veriaci človek dostáva účasťou na Kristovom tele a krvi.

86. článok VSRM³ poznamenáva, že je „treba dbať na to, aby aj speváci mohli pohodlne prijímať.“ Touto drobnou poznámkou sa však zreteľne vyjadruje skutočnosť, že tí, ktorí vykonávajú hudobnú službu v danom spoločenstve, sú riadnymi a plnými členmi zhromaždenia. Služba hudobníkov teda nemá spôsobiť, že by nemali možnosť pristúpiť k sv. prijímaniu tak, ako ktorýkoľvek iný člen spoločenstva. Liturgická služba hudobníkov a spevákov nemá zapríčiňovať ich vylučovanie z účasti na eucharistickej hostine. Keďže spev k prijímaniu má

⁹¹ Porov. *Sing to the Lord. Music in Divine Worship*, čl. 192, s. 55.

⁹² Porov. *Sing to the Lord. Music in Divine Worship*, čl. 193, s. 55.

⁹³ Väčšina spevov z JKS, ktoré sa spievajú počas svätého prijímania, sú vhodnejšie k adorácii ako k sv. prijímaniu, lebo majú adoračný charakter (napr. *Klaniam sa ti vrúčne... atď.*)

⁹⁴ Porov. TURNER, P.: *Let us pray. A Guide to the Rubrics of Sunday Mass*, s. 136.

začať vtedy, keď kňaz prijíma Najsvätejšiu sviatosť, speváci a hudobníci majú mať možnosť pristúpiť k prijatiu Eucharistie napríklad na konci prijímania.⁹⁵

VSRM³ vo svojom 88. článku naznačujú aj spev, ktorý nasleduje po svätom prijímaní: „Po rozdávaní prijímania kňaz a veriaci sa podľa okolností chvíľu v tichosti modlia. Keď sa uzná za dobré, celé zhromaždenie môže spievať aj žalm, nejaký chválospev alebo hymnus na poďakovanie.“⁹⁶ Spev po prijímaní by mal upriamiť pozornosť zhromaždenia na tajomstvo svätého prijímania, na ktorom veriaci mali účasť. Ďakovným chválospevom alebo oslavným hymnickým spevom si veriaci hlbšie uvedomujú dar, ktorý prijali. Článok 88 naznačuje možnosť zachovania ticha po sv. prijímaní, ktoré je súčasťou liturgického slávenia a o ktorom viac hovoria VSRM³ vo svojom 45. článku.⁹⁷

V uvedenej štúdií sme sa pokúsili prehĺbiť porozumenie troch procesiových spevov, ktoré sú súčasťou slávenia Eucharistie: úvodného spevu, spevu pri príprave obetných darov a spevu počas prijímania. Historické okolnosti vývoja jednotlivých rituálnych úkonov slávenia Eucharistie nepochybne vplývali na rozvoj týchto troch spevov, a preto sme im venovali patričnú pozornosť. Hoci porozumenie historického kontextu je nevyhnutné pre lepšie pochopenie spomínaných spevov, našou snahou bolo tiež poukázať na súčasné usmernenia týkajúce sa procesiových spevov a naznačiť aspoň niektoré východiská, ktoré by mohli napomôcť ďalšiemu rozvoju „spevu Eucharistie“, ktorá je „pokladom neoceniteľnej hodnoty.“⁹⁸

Mgr. Vlastimil Dufka SJ, SL.D

Katedra pastorálnej teológie, liturgiky a kánonického práva

Teologická fakulta Trnavskej univerzity

Kostolná 1, P. O. Box 173

814 99 Bratislava

vlastimil.dufka@truni.sk

⁹⁵ Porov. *Sing to the Lord. Music in Divine Worship*, čl. 195, s. 56.

⁹⁶ VSRM³, čl. 88.

⁹⁷ „V patričnom čase treba zachovať ako súčasť slávenia aj posvätné ticho. Jeho ráz závisí od toho, v ktorom bode liturgického slávenia sa zachováva. Pri úkone kajúcnosti a po výzve na modlitbu napomáha chvíľa ticha sústredene sa vnoriť do seba; po čítaniach alebo po homílii pomáha veriacim rozjímať o tom, čo počuli; po prijímaní umožňuje vnútornú modlitbu chvály a vďakyvzdania.“ (VSRM³, čl. 45)

⁹⁸ Porov. SC 112.

POKYNY PRE PRISPIEVATELOV

Rukopisy sa prijímajú iba v elektronickej forme a v jednej tlačenej kópii (vo formáte MS Word). Rozsah štúdie je 10 – 20 normostrán (normostrana = 1 800 znakov). Každá štúdia musí obsahovať anglické resumé, kľúčové slová v slovenčine a v angličtine a názov v oboch jazykoch. K textu má byť pripojený zoznam použitej literatúry a kontaktná adresa autora (jeho pracoviska s elektronickým kontaktom e-mail).

Rozsah recenzie, článku (napr. správa z konferencie): 3 – 5 strán.

Redakcia si vyhradzuje právo upraviť titulok príspevku a vykonať potrebné stylistické a jazykové úpravy.

Neobjednané rukopisy sa nevracajú.

Viac informácií nájdete na www.tftu.sk

Adresa redakcie:

Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
tel.: +421 2 544 33 237
fax: +421 2 544 30 244
e-mail: teologicky.casopis@tftu.sk
www.tftu.sk

Teologický časopis si môžete objednať na adrese:

Dobrá kniha
P. O. Box 26
Štefánikova 44, 917 01 Trnava
tel.: 033/59 34 221
e-mail: dobrakniha@dobrakniha.sk
www.dobrakniha.sk